

**НАРОДНОРОЗМОВНЕ ДЖЕРЕЛО МОВНОЇ ТВОРЧОСТІ
УЛАСА САМЧУКА**

У статті з'ясовано джерело мовної творчості Уласа Самчука, описано тематичні групи розмовної лексики, проаналізовано за частиномовною належністю.

Ключові слова: народнорозмовність, загальнонародна мова, діалектизми, народна мова, народнорозмовна мова.

The article finds source of linguistic creativity of Ulas Samchuk, describes thematic groups of vocabulary, analyzes their affiliation to different parts of speech.

Key words: folk colloquial, colloquial language, dialecticism, folk language folk colloquial language.

Для індивідуального стилю Уласа Самчука показове активне використання народнорозмовного слова, увага до колоритного побутового малюнка. Народнорозмовну лексику стимулювала тематика його творів. Сам вихідець із села, він основну частину своїх творів присвятив життю селянства, що знайшло відображення у мові його художньої прози.

Індивідуальність письменника постає з індивідуальності народу, тому оригінальність мови особи зумовлюється потенційними можливостями народної мови. Мова має багаті засоби для вираження думки, будь-яких її нюансів, однак, треба відшукати ці засоби. Коли в царину мови входить дійсно велика постать, ми іноді дивуємося, як письменник зумів так влучно назвати речі та проблеми властивим їм іменем. Всі це бачать, знають, але ніхто не назвав, не показав. Індивідуальне в мові письменника виявляє себе у доборі та застосуванні мовних засобів або їх сполучень, різноманітних лексичних і фольклорних елементів, розмовної, народнопоетичної та діалектної лексики, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій тощо.

Коли хочуть дати найвищу оцінку мовній творчості письменника, говорять про народність його мови. Але поняття народності не всі розуміють однаково. Мета статті – з'ясувати джерело мовної творчості Уласа Самчука.

Дослідники історії літературної мови називають живу усну мову – “народна мова”, “загальнонародна мова”, “народнорозмовна мова”, “жива народна мова” (В.М. Русанівський, І.К. Білодід, А.П. Грищенко, І.Г.Чередниченко, Л.І. Мацько, В.В. Німчук, М.А. Жовтобрюх, І.Г.Матвіяс, Г.П.Левченко).

На думку А.П. Грищенка “загальнонародну лексику кваліфікують як загальнонародну. До її складу належать слова, використовувані всіма носіями літературної мови незалежно від будь-яких соціолінгвістичних умов [14, с.204].

Досліджуючи і вивчаючи нашу літературну мову І. Огієнко писав, що “жива народна мова – невичерпне джерело багатства літературної мови. Але треба дбати дуже вміло черпати з цього джерела, бо далеко не все, що знаходимо в народній мові, надається їй для мови літературної” [7, с. 59].

Відома дослідниця категорії народнорозмовності С. Бирик зазначає, що „увага до поняття народнорозмовності посилилась у зв'язку з вивченням закономірностей розвитку усного літературного мовлення та його взаємодії з писемною формою загальнонаціональної мови. Народнорозмовність виявляє себе як усномовна категорія в опозиції народнорозмовне / розмовне, усне / писемне, розмовне/книжне [3, с. 107].

Кількість вживання у творі народнорозмовних елементів залежить від ідейно-художнього спрямування твору, мовоорієнтації письменника.

Правила і прийоми вживання розмовних слів, особливості їх сполучуваності залежать від стилю твору в цілому. У контексті всього твору слова і вирази, що перебувають у тісній взаємодії, набувають різних додаткових смислових відтінків, сприймаються в складній і глибокій перспективі цілого. Залежно від того, яка структура художнього твору, композиція, зображувані характери, задум твору, видозмінюються форми і функції стилістичних засобів.

Використання народнорозмовної лексики в діалогах підсилює виразність фрази. “У системі засобів посилення експресії чимала роль належить елементам розмовного мовлення, серед яких виділяється значна кількість експресем, мовних одиниць, здатних створювати виразність” [5, с. 172].

Найбільш природно слова з розмовним забарвленням включаються у пряму мову персонажів. Наприклад, – *Смали додому, поки заповзеши – смеркне, – каже Василь* [10, с. 154]; – *Ось руки геть чисто пограбіли, ще зашпори зайдуть, така та їзда, що хорони Боже, ледве-ледве тими шкапами доповзли додому, цілу дорогу хода сунулись* [10, с. 98]. Розмовні дієслова, іменникові номінації, усталені фраземи характерні для емоційно-експресивного висловлювання думки, для безпосереднього спілкування учасників побутової комунікативної ситуації.

Вживання таких слів у мові автора часто сприймається як відбиття мовлення персонажів, як свідчення близькості автора до описуваних подій і героїв твору.

Яскравість і строкатість стилістичних засобів, вплетених у мовну тканину авторського тексту аналізованого твору, завжди мотивовані певним задумом. Оповідач користується такою мовою, до якої вдаються в неофіційній обстановці, в розмові на відповідні теми з людьми близькими і добре знайомими. Завдяки цьому письменник глибоко проникає в психологію і характер персонажів, виявляючи свою емоційну близькість до них [8, с. 19-20].

Письменник-прозаїк повинен бути особливо чутливим до відтворення сучасної усно-розмовної літературної мови: не вигадувати чогось нечуваного і не переносити в художній стиль все, що побутує в усному мовленні, якщо воно художньо невиправдане.

Мова творів У. Самчука “Волинь”, “Марія”, “Дермань” має говіркове забарвлення. Діалектна лексика становить невіддільний компонент художнього мислення письменника, відтворює народне світобачення, служить для змалювання картин господарювання селян, мовних портретів, побутових сцен.

Більшість діалектизмів у творах У. Самчука художньо виправдані, вступаючи у семантико-стилістичну взаємодію зі словами літературної мови. Використання загальноживаної лексики, територіальних діалектів, фольклорних елементів надає мові дійових осіб художніх творів природного звучання.

Індивідуальна мова персонажів художнього твору завжди спирається на усно-розмовне мовлення. Талант прозаїка полягає в глибокому відчутті усних інтонацій, незалежно від того, чи це мова оповідача чи діалогічне мовлення людей різних соціальних прошарків.

Унаслідок аналізу фактичного матеріалу виявлено такі тематичні групи. Серед слів із ремаркою *розм.* переважають слова на позначення абстрактних назв (страхота, прочухан, тямка, тарарам, шабаш, веремія, сварня, заморока, тари-бари, журбота, фіглі-міглі), побутових реалій (кварта, настільник, ожог, лахи, дрантя, манаття, тахля, вішак), осіб (хлопчак, селяк, полюбовник, любка, мудрагель, мурин).

Серед аналізованої розмовної лексики вирізняються зневажливі назви осіб: шмаркач, білоручка, чмана, злодіяка, голопуцьок, хирляк, хохол, чортяка, молокосос, стерво, розбишака, халамидник, лежень. Слова з яскравою експресивно-емоційною забарвленістю є засобом образності і мають чітку позитивну чи негативну конотацію. Аналізовані іменники мають, крім денотативного значення, оцінний компонент.

До просторічних зараховуємо такі слова: дохтор, аблокат, редактор, охвицер, хвершал.

Серед досліджуваних дієприкметників домінують слова, що виражають ознаки предметів чи істот безпосередньо. Вони означають: а) зовнішні ознаки людини: розпанаханий, підітканий, зачовганий, розпатланий, вилуплений, б) ознаки психічного стану: неприкаяний, ворохобний.

Зафіксовані розмовні дієслова означають: а) рух, переміщення в просторі: гасати, чимчикувати, чвалати, вовтузитися, чкурнути, почвакати, повіятися, човгати, шубовснути, шмигнути, дерти, вештатися, смалити, чимчикувати, вовтузитися, лазити; б) мовлення: жебоніти, галакати, верещати, гиркатися, пашекувати; в) видавання звуків: сьорбати, шерехтіти; г) емоційну та інтелектуальну діяльність: реготатися, рюмсати, скалозубити, ревіти, кпитися, тямити; г) дії об'єкта: шкварити, навергати, клякнути, стлумити, манячити.

Значну групу аналізованої лексики складають розмовні дієслова на позначення поведінки істоти: підшморгувати, розквасити, химерити, шпортатися, пиндючитися, вгатити, цвіркати, борюкатися, висапатися, розкарячувати, химерити, пацати, вискіпатися, чвиркати, витріщити, напихатися.

Значення деяких слів у творах не збігається із значенням, що подано у СУМі. На нашу думку, вони мають народнорозмовний колорит і зрозумілі з контексту, напр.: *Бугай* “некастрований племінний бик”; “нічний болотяний птах із родини чапель” [СУМ I, 246]. Дуже влучні вживання назв тварин при змалюванні господарських будівель. Так, піч або груба названі бугаєм. Цікаво, що письменник супроводить його своїм поясненням, напр.: *Це молода Йонова жінка Ганка, яка поралася у ванкірі за бугаєм* [11, с. 22]; *Він хотів би побити того матроса, але не чує досить сили, тікає у другу темну кімнату і там під бугаєм на тапчані реве ревом півона.* [10, с. 45]. Цікаво порівняти вживання слова в іншому значенні, напр.: – *Там сидить Тараско. Никонова мати й сестра в Башківцях на весіллі, а той старий бугайчик сумує* [10, с.28]. У словнику Г. Аркушина подаються такі значення аналізованого слова: “1. некастрований племінний бик; 2. перен. згруб. пристаркуватий парубок; 3. бот. грубозерниста квасоля [Арк., Т.І, 35].

Впяяти “паянням закріплювати що-небудь у чомусь” [СУМ I, 748], пор.: – *Скільки впаяли? – питає далі Кіндрат. – Сто, двісті? Батько твій за такі гроші поля купував* [9, с. 304]. Отже, це слово вжито тут не в прямому значенні “закріпити щось паянням”, а в переносному – припаяти штраф. Кіндрат розпитує Володька, який тому призначили штраф. Володька покарали на сто гривень. Як еквівалент було передбачено в разі несплати штрафу – місяць в'язниці. У “Короткому словнику жаргонної лексики української мови” Л.Ставицької зазначено, що слово *впяяти* означає поняття кримінальної сфери “засудити на певний строк позбавлення волі”. Таким чином письменник використовує для номінації ремісничу термінологію. Таке вживання є типовим для певної спільноти людей, дуже часте в сучасній літературі.

Вороже зустріли селяни колективізацію. Ось як у романі “Марія” говорить про це письменник: *“перейде ота комуністична дурійка, так зачнемо господарювати. Шкода, каже, на таких, як у нас, полях робити чортзна-що. До них треба господарських, працюючих рук”* [9, с. 48]. Письменник вживає для номінації негативне слово *дурійка* як до процесу явно негативного, антиприроднього. – *Чорти його могли знати, що з того вийде, – казав Архип не раз. Хіба ми могли знати що про Україну? Звідки могли знати?* [9, с. 46]. Зовсім з іншим значенням подається це слово в СУМі, пор.: *Дурійка* “однорічний бур'ян, що росте серед хлібних злаків і льону” [СУМ II, 438].

Словник У.Самчука з погляду сучасної норми вирізняється активним використанням не кодифікованої лексики на рівні майже всіх частин мови. У межах аналізованої не кодифікованої лексики виокремлюємо низку слів, зафіксованих у Словнику Б.Грінченка: снага, драбиняк, трахт, бракнути, шкоруплий, кількоро, пальок, шпет, броварія, павіан, тузінь тощо. Можемо зробити висновок, що для письменника це

була активна лексика, частина з якої зафіксована тільки у Словнику Б.Грінченка і не потрапила до СУМу, що створювався у другій половині ХХ століття.

Для того, щоб так природно і повно відобразити стихію народного слова, як це спостерігаємо в творах Самчука, треба було мати надзвичайно гостре відчуття мови у її найрізноманітніших виявах. Мова персонажів у його творах – це передусім дзеркало мовної специфіки певного регіону чи певного соціального прошарку.

Отже, джерелом багатства мови творів Уласа Самчука стала народна українська мова. Письменник виріс в україномовному оточенні і був вихований на кращих зразках українського фольклору, цінував талановитість свого народу, наділеного природною красою й силою слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Т.1. А-Н. – Луцьк.: Вежа, 2000. – 354 с.
2. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Т.2. О-Я. – Луцьк.: Вежа, 2000. – 458 с.
3. Бибик С. Народнорозмовність як категорія історії літературної мови // Вісник Луганського педуніверситету, 2000. – №4. – С. 106-109.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
5. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови // Пилинський М. М., Дзюбишина-Мельник Н. Я., Ленець К. В. та ін. – К.: Наукова думка, 1990. – 216 с
6. Грінченко Б. Словарь української мови: В 4т. – К., 1907-1907. – Т.1 – 4.
7. Митрополит Іларіон Наша літературна мова. – Вінніпег.: Наша культура. 1958. – С.59
8. Мінасян В. І. Розмовна лексика і експресія // Культура слова. – К.: Наукова думка, 1985. – Вип.28. – С. 17-20.
9. Самчук У. Марія: Хроніка одного життя: Роман / С. Б. Пінчук (підгот. тексту та післямова). – К.: Український письменник, 2000. – 189 с.
10. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох частинах. Т.1. – К.: Дніпро, 1993. – 574с.
11. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох частинах. Т.2. //Післямова Пінчука С. – К.: Дніпро, 1993. – 334 с.
12. Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т.1 – 11.
13. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К., 2003.
14. Сучасна українська літературна мова /за ред. А.П. Грищенка – К.: Вища школа, 1997.